

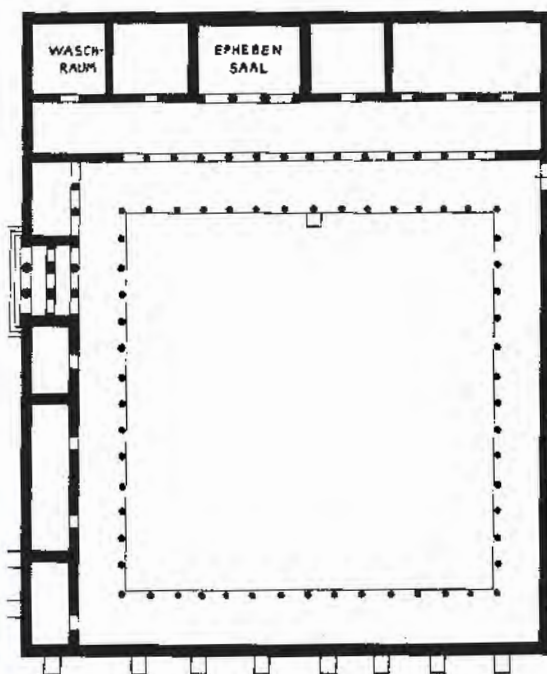
Van sport tot burgerdeugden

HET GYMNASIUM IN DE OUDHEID

Wanneer een jongen zegt 'Ik ga naar het gymnasium', begrijp je dat hij naar een vwo-school gaat waar hij ook onderwijs zal krijgen in klassieke talen. Wanneer een jongen in de oudheid datzelfde zei, bedoelde hij iets heel anders. Hij bezocht de sportschool. Het gymnasium was in de oudheid geen onderwijsinstelling, maar een plaats voor lichamelijke training. Toch was het gymnasium meer dan een gewone sportschool: de jongeren kregen er een maatschappelijke vorming en werden voorbereid op hun latere rol als volwassen burgers in de polis.

Gymnasium van Priene. Het is gebouwd in 130 v. Chr. met gelden geschonken door de rijke burger Moschion. De open palaestra wordt omringd door Dorische stoa's. Aan de noordzijde liggen de efebenzaal en ruimtes om zich in te wrijven met olie voor het sporten en om zich nadien te wassen.

Het gymnasium bestond al sinds de oudste tijden in de Griekse steden. Het woord is afkomstig van het Griekse woord *gymnos*, dat 'naakt' betekent; in het oude Griekenland werd sport naakt beoefend. Een gymnasium was van oudsher steeds volgens hetzelfde plan gebouwd. Het centrale deel was de palaestra, een vierkante of rechthoekige open plaats voor turnen, atletiek, boksen en andere sporten. Aan alle zijden rondom de palaestra lagen zuilengalerijen, en daarachter lagen zalen die

'Het gymnasium was de drukst bezochte plek van de stad'

dienst konden doen als kleedkamers, wasruimtes of lokalen voor lessen of lezingen. Het gymnasium van Priene is een mooi voorbeeld van een Hellenistisch gymnasium. Aan de noordzijde bevindt zich een 'efebenzaal' met zitbanken waar jongeren, net zoals nu, hun naam in de muur gekrast hebben. Naast het gymnasium lag een stadion voor hardloepwedstrijden, soms een

Dr. J.H.M. Strubbe is hoofddocent aan het Instituut voor Geschiedenis, afdeling Oude Geschiedenis, aan de Universiteit van Leiden.

renbaan voor paardensport. In de Romeinse keizertijd zie je vaak een badinstelling aangebouwd: ruime hallen met enorme overspanningen en tongewelven. Er waren kleedkamers en zalen met koud, warm en heet water.

Sociale ontmoetingsplaats

In de keizertijd werd het gymnasium meer dan een sportschool. Het werd dé plaats voor sociale contacten van de burgers. Hier ontmoetten zij elkaar, maakten een praatje, luisterden naar een lezing. Hier werden wedstrijden georganiseerd, en feesten en banketten gehouden, meestal aangeboden door weldoeners. Het gymnasium was de drukst bezochte plek van de stad en stond als het ware symbool voor de stad. Een weldoener die een gymnasium bouwde of grondig renoveerde, werd vaak geëerd als 'tweede stichter van de stad'. Veel weldoeners van het gymnasium waren de gymnasiarchen, het hoofd van het gymnasium. De voornaamste taak van de gymnasiarch was het handhaven van de goede orde in het gymnasium; hij was verantwoordelijk voor het passende gedrag van de bezoekers. Zijn tweede taak betrof het gebouw: onderhoud, herstel, verfraaiing. Ten slotte was hij verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in het gymnasium: het brengen van offers aan de goden, het organiseren van festivals met wedstrijden, de administratie van de financiën met onder andere de aanschaf van olie voor het sporten. Bij dit alles werd van hem verwacht dat hij vrijgevig uit eigen zak zou bijdragen, bijvoorbeeld dat hij de olie gratis beschikbaar stelde en dat hij betaalde voor de verwarming van het bad. Hoe het gymnasium verder gefinancierd werd, is niet helemaal duidelijk. Het is vrijwel zeker dat er steeds meerdere bronnen van inkomsten waren, waarvan de samenstelling van stad tot stad varieerde. Het gymnasium kon eigen vermogen hebben; het kon geld ontvangen vanuit de stadskas. In elk geval betaalden ook de bezoekers bijdragen.

Militaire bekwaamheid

Jongeren van alle leeftijden kwamen trainen in het gymnasium. Meisjes bezochten het gymnasium niet. De sporten die beoefend werden, waren divers en verschillen van stad tot stad. We weten uit inscripties uit de Hellenistische periode dat de kinderen niet alleen aan atletiek deden (lopen, worstelen, boksen) maar ook training kregen in speerwerpen, boogschieten en het gebruik van wapens; militaire vakken dus. De Hellenistische tijd was een periode van veel oorlogvoering. De militaire training had echter ook een ideologische reden: het was onderdeel van de identiteit van de burger van de Griekse polis. Een goed burger was van oudsher

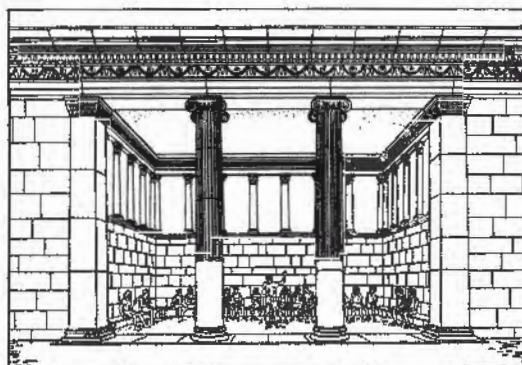

Abb. 96 und 97. Ephebensaal des unteren Gymnasiums

een goed soldaat die het vaderland verdedigde. De bekwaamheid van de jongeren op militair en atletisch gebied werd publiekelijk getoond bij parades en wedstrijden, beantwoordend aan de neiging tot competitie van de Grieken. Tegen het einde van de Hellenistische tijd verdwenen de militaire vakken grotendeels. Er kwam

'Een goed burger was een goed soldaat'

een nieuw idee van de goede burger: een man die zich inzet voor zijn stad door het uitoefenen van openbare functies en het verrichten van weldaden. Tijdens de Romeinse keizertijd heerste immers binnen het rijk veelal vrede en rust.

Geen intellectuele vorming?

Was het gymnasium dan niet een plaats waar de jongeren intellectueel onderricht kregen: literatuur, retoriek, filosofie, muziek? Nee, de intellectuele opvoeding van jongeren vond plaats in privéscholen of thuis. Kinderen konden tussen hun zevende en veertiende jaar naar school gaan en leerden daar lezen en schrijven en daarna grammatica en literatuur. Ouders moesten voor dat onderwijs betalen. Niemand was verplicht om te gaan, en zeker niet om gedurende zeven jaar naar school te gaan. Scholen waren overigens helemaal niet vergelijkbaar met onze scholen nu; een leraar (die

De efebenaal met houten zitbanken (reconstructie-tekening).

Inscripties uit de efebenaal, gegraveerd door efebenaal. In het rechthoekige kader staat: 'dit is de plaats (topos) van Alexander, zoon van Philologos'.

geen speciale opleiding of diploma bezat) gaf les op de hoek van de straat of in een gehuurd lokaaltje. Vanaf ongeveer vijftien jaar kon een jongen (uit een vermogende familie) onderwijs in de retoriek gaan volgen of filosofie. Ondertussen bezocht de jongen op vrijwillige basis het gymnasium. Daar werden sporadisch intellectuele vakken aangeboden. Meestal nam dit de vorm aan van lezingen, gehouden door rondreizende geleerden. Filosofen, historici, dokters, retoren kwamen naar de

'Buiten het gymnasium namen de leerlingen vaak deel aan openbare cultusplechtigheden'

stad en hielden tegen betaling lezingen voor een breed publiek, inclusief jongeren. In de regel waren leraren in intellectuele vakken niet verbonden aan het gymnasium. In zeer uitzonderlijke gevallen betaalde een weldoener voor de aanstelling van zo'n leraar.

Burgerdeugden

De sportieve training in het gymnasium ging samen met het ontwikkelen van 'morele' waarden. De jongeren werden geoefend in inzet of volharding (*philoponia*), in harmonieuze lichaamshouding of conditie (*euexia*) en in discipline of ordelijk gedrag (*eutaxia*). Deze waarden waren natuurlijk van belang in militaire context, maar betroffen ook en vooral het correcte gedrag van de burger in de polis. Ordelijk gedrag overeenkomstig de wetten van de gemeenschap, inzet voor de stad als magistraat en weldoener, beschaafd en beheerst optreden in het openbaar waren kenmerken van de goede burger. In deze vakken werden ook wedstrijden georganiseerd. Verder waren de jongeren actief betrokken bij het uit-

voeren van de cultus, zowel binnen als buiten het gymnasium. In het gymnasium werden verschillende goden vereerd, in het bijzonder Hermes en Herakles, maar ook andere goden, zoals de keizer in de Romeinse keizertijd. Buiten het gymnasium namen de leerlingen als groep heel vaak deel aan openbare cultusplechtigheden: aan offers, banketten, processies voor allerlei goden. Daar besteedden zij veel tijd aan. Een schoolkalender uit Kos, die niet eens volledig bewaard is, vermeldt twaalf van dergelijke plechtigheden binnen een periode van acht weken. Ook bij het eren van vorsten, keizers en lokale weldoeners liepen ze mee in parades. Of ze droegen een hymne voor. Wanneer een overleden weldoener publiekelijk naar het graf gedragen werd, maakten zij deel uit van de rouwstoet. In Priëne bijvoorbeeld werd na het overlijden van de weldoener Thrasyboulos besloten "dat de *paidonomoi* met de *paides* zullen meelopen in de begrafenisstoet, en de gymnasiarch met alle *efeben* en de *neoi*, en de strategen met de andere gezagsdragers". Al deze jongeren waren verbonden aan het gymnasium, dat centraal stond in het stedelijke leven. Vandaar dat zij bij vele openbare plechtigheden aanwezig waren en de stad representeren.

Het gymnasium speelde dus een belangrijke rol bij de maatschappelijke vorming van de jeugd. Het was een sociale instelling die de jongeren voorbereidde op hun rol in het stedelijke leven en de daarbij vereiste burgerdeugden ontwikkelde. Uiteindelijk droeg dit bij aan het handhaven van de leidende positie van de elite, aan het in stand houden van het op rijkdom gebaseerde regime in de Hellenistisch-Romeinse steden.

De uitgebreide versie van dit artikel is te vinden op de website.

▽
Eén van de drie gymnasia te Pergamum. Het ligt op het hoogste terras en behoort toe aan de *neoi*. De palaestra is erg groot (75 x 35 m) en is omgeven met Dorische stoa's. Het gebouw dateert uit de tweede helft van de derde eeuw voor Chr.

LITERATUUR

- Christes J., Klein R. & Lüth Chr. (eds.), **Handbuch der Erziehung und Bildung in der Antike**, Darmstadt 2006.
- D'Amore L., 'Ginnasio e difesa civica nelle poleis d'Asia Minore (IV – I sec. a.C.)', **Revue des Études Anciennes** 109 (2007) 147-73.
- Hin S., 'Class and society in the cities of the Greek East. Education during the *ephebeia*', **Ancient Society** 37 (2007) 141-166.
- Kah D. & Scholz P. (eds.), **Das hellenistische Gymnasium**, Berlin 2004.
- Laes Chr. & Strubbe J., **Jeugd in het Romeinse Rijk. Jonge jaren, wilde haren?**, Leuven 2008 (een herwerkte Engelse versie verschijnt in 2010 bij Cambridge UP).